

Varsó, előtérben a kultúrpalotával.

Utazás a Visztula mentén

Saffer Pál

Idegen földről írni mindig veszélyes dolog volt. Az ismeretlen szokások, falvak és városok, a felületesen megismert és a jövővényhez pusztá illendőségből is kedves emberek abba a veszélybe sodorják a hazájától messze került és kissé talaját vesztett szemlélődőt, hogy felületes, futó benyomások alapján alkosson véleményt: akár jót, akár rosszat, mindenképpen felületeset.

Nem szeretnék ebbe a hibába esni, és bár Lengyelország síkságai, végtelen

erdei, kedves barátságos emberei, a mieinkhez annyira hasonló kicsiny falvai és romokból újjászületett városai úgy vésődtek a szívembe, mintha már régóta ismerném azt a földet, nem mondok róluk véleményt. Csak szaggatott kicsiny képeket vetítek, úgy, ahogyan látni vágyó, örökké kíváncsi szemem felfogta őket egy-egy villanásszerű, fénnel teli, látó pillanatban.

MESE A VILÁG KÖZEPÉRŐL ÉS EGY VIDÉKI VASÚTÁLLOMÁSRÓL

Soha azelőtt nem hallottam, hogy valahol az európai szárazföld szívében létezik egy Koluszki nevezetű városka és mellette egy ugyanilyen nevű vasútállomás. Azt sem hittem volna, hogy ez a vasútállomás majd egykor, az úti készülődés egy teljes hónapjára helyet foglal az életemben, egyszerűen csak azért, mert ott kell majd kiszállnom a bécs-varsói expresszből. Babusgattam, dédelgettem ezt a városnevet, mint valami titkot, amiről csak én tudok, s az irigységtől, féltékenységtől sárgulva szinte meggyűlöltem az utazási iroda hivatalnokát, aki, amikor említettem, egy szikrányi tiszteletet sem mutatott a titokzatos idegen helységnevére iránt, csak rábólintott, hogy: „Igen, kérem”, mintha ő legalábbis naponta kétszer szállna ki Koluszkán a bécs-varsói gyorsból.

Naponta kétszer?...

A bosszú gyönyöre töltött el arra a gondolatra, hogy ő talán sohasem fog kiszállni azon az állomáson, se azon, se a többin, amelyeknek nevét nap-nap után emlegeti, és amelyek számára sohasem lesznek tapintható élő valóság, csak nyomtatványpapíron ismétlődő unott, pusztá nevek.

Azután rájöttem, hogy nincs miért irigykednem, és nincs miért bosszút állnom. Nem vett el tőlem ez az ember semmilyen titkot, csak megrendítette tudatlanságomat.

A titkot ugyanis ő őrizte, nem én. Azt a parányi titkot, amelyet észre sem vesz az utazni készülő előre száguldó képzelete: kicsiny városkák és falvak névsorát, amelyeken a nagy nemzetközi utak kereszteződnek, és amelyeken egy-egy pillanatra megállnak a világvárosokat és világvárosokat összekötő nagy expresszvonalok.

Ő már tudta azt az egyszerű igazságot, amelyről mi oly szívesen megfeledkezünk: hogy Noviszádról Párizsba Pazován és Vinkovcán át vezet az út.

„Igen, kérem, Koluszki” — mondta bólintva, és én akkor jöttem rá, hogy ez a Koluszki is valami lengyel Vinkovci lehet.

*

Az embert sokáig fogva tartják gyerekkorában szerzett előítéletei, s most már, utólag azt is bevallhatom, hogy

akkor, az indulás előtt valami furcsa, megnevezhetetlen kis szorongással gondoltam a különös nevű lengyel vasútállomásra. S hogy egészen őszinte legyek, nemcsak erre az állomásra gondoltam akkor. A Kárpátoktól keletre elterülő világot mindig titokzatos, embertelen idegenszerűség fátyla borította tudatomban.

Sok ilyen furcsa nevű kis városkáról hallottam valamikor, előbb apámnak és barátainak, az első világháború veteránjainak meséiből: feltűntek a homályból és ismét visszahulltak ezek a városnevek anélkül, hogy tapintható, élő, múlttal és jövővel bíró valósággá váltak volna tudatomban, akárcsak később Tolsztoj és Gorkij regényeiben az emberek, akik az ismeretlenségből jöttek és miután elvégezték az író által nekik szánt feladatot, vissza is mentek oda, beolvadtak abba a hatalmas, látszólag vidéki városokból, gettókából, névtelenségből és nyomorúságból összefoltozott katlanba, amelyből csak az egészen kivételesek tudtak eltörni, és amelyet több mint egy évszázad minden hatalomra vágyó, csorgónyalú politikus és hadvezér, anélkül, hogy lényegét ismermék, egyszerűen csak „Keleteurópai térség”-nek nevez.

Hajlamos az ember arra, hogy saját magát és környezetét tekintse a világ közepének, s a múlt századvégi és a századeleji történelem is hozzájárult ahhoz, hogy mi itt a civilizált világ közepéhez tartozónak tekintsük magunkat, azt a keleti világot pedig tátrár-mértékkel mérjük, névtelen tömegek forrongó üstjének tekintsük, amely érdektelen ugyan, de szemmel kell tartani, mert sohasem lehet tudni, mikor vet ki magából egy újabb szellemi vagy fizikai Dzsingisz kánt.

Nos, ez volna tehát a magamfajta k. u. k. emlékeken nevelt ember Kelet-Európáról való felfogásainak keresztmetszete, s bár a második világháború eseményei jóval közelebb hozták hozzánk ezt a világot, megtanultuk a geográfiaját és arra is rájöttünk, hogy tunya tömegek helyett ott hazájukat és szabadságukat körömszakadtáig védő emberek élnek, s meglepődeve fedeztük fel, mennyi rokon vonásunk van velük, mégis szorongó érzés fogott el, amikor hajnaltájt befutott Koluszkira a bécs-varsói gyors; egy kissé mégis úgy éreztem, hogy kilépek a világból és egyenesen abba az elnyeléssel fenyegető nagy katlanba szállok le azon a vidéki

vasútállomáson. S most kérem, ne nevesse ki, titokban megtapogattam a zsebemben lapuló piros útlevelet.

Csak akkor kezdtem ismét a környezetet észlelni, s eszmélni, amikor, kiszabadulva a baráti karok öleléséből, kifelé indultunk az állomásról és felléptünk a vasbordás felüljáró hídra, amely átvezet a sínpárok felett.

S most másodszer kérem, ne nevesse ki, de úgy megörültem ennek a felüljárónak, mint valami régi ismerősnek: „Hiszen pontosan ilyen vonul el a szabadkai pályaudvar felett is. Lám, itt is törődnek az emberekkel, hogy ne gázolja őket a vonat”...

Mondom, ezt gondoltam, majd eszembe jutott, hogy odahaza milyen büszkén hittem, hogy mentes vagyok minden faji, vallási és nemzetiségi előítéllettől, és nagyon, nagyon szégyelltem magam.

Később, amint az autó lassan haladt velünk a megvilágított, alvó kisvárosi utcák fohíjas kövezetén, a szégyenérzet lassan helyet adott a rádöbbenésnek: Hiszen ez az utca, így, egész hangulatával egyetemben, Zentán vagy esetleg Verbászon is lehetne. S ha így van, akkor az itt élő ember fordítva is érezheti azt a katlan históriát, úgy valahogy, hogy itt körülötte van az élő világ a maga meghatározott rendjével és megszokott körvonaljaival és amott a bizonytalan ismeretlen.

Kilométerek ezreit kellett megtennem, és ki kellett szállnom egy kopott kis vidéki állomáson, hogy teljes súlyában felfogjam ezt a kicsiny mindennapi igazságot: azt, hogy minden ember, emberlakta ház és falu külön kis világ, amelynek saját maga a központja, s hogy az, aki ezt tagadja, akár tettben, akár gondolatban, az ember szabadságának alapjaira tör.

HÍD A FOLYÓ FÖLÖTT

Mielőtt befutott volna a nagyvárosi állomásra, apró erdők és nagy darab szántóföldek között rohant a villamosvonat. Egy vasúti átjárónál tábla vilant: „Lipce Reymontowske” és mögötte szelíd hajlatok között, tizegynéhány bogárhátú házikóból álló falu. Azután elshuhant mellettünk a vasúti órház, rajta az emléktábla: „Itt élt és dolgozott Wladislaw Reymont” és bará-

tom a töltésre mutatott. Azt mondják, hogy itt, a töltésoldalban frogatta a Parasztokat.

Szomorkás, esővel terhes borús nap volt, s a nagyváros vasútállomásán, amikor megérkeztünk, a hangszóró egyhangú mormogó hangon a túlzott alkoholfogyasztás veszélyeiről beszélt.

Azután felmentünk a lépcsőkön, és élénk táruult az első varsói utca.

Az olvasgató, gondolatban térképre helyezett ujjal utazó ember tudatában minden világváros nevéhez valami szimbólum fűződik. Nem feületes, reklám- és propaganda-szülte szimbólumokra gondolok: Párizsban az erotikumra, Londonban a tradicionálizmusra és New Yorkban az „amerikai életmód”-nak nevezett exportcikkre, inkább ezeknek a városoknak igazi lelkére — Párizs beskatulyázott nyárspolgársággal párosuló világvárosiasságára, az amerikaiak száraz üzletieséggel és technikai civilizációval párosuló bigottságára. Varsóhoz is fűződik tudatomban ilyen intim szimbólum, és én valahogy a következőképpen fogalmaznám ennek a városnak a jellegét: Valami mítoszba illő, hétköznapi ember számára érthetetlen hősiesség, amely megalkuvás vagy fontolgtatás helyett inkább fejfel meg a falnak, és ezt egészen természetesnek veszi.

Mivel azonban ez a fejfel falnak menés Varsó régebbi és újabb történetében minden józanság-ellenes volta mellett is grandiózus, világot rengető tragikummal és mártíromsággal bővelkedett, azt hiszem, kevés olyan látogatója akad ennek a városnak, aki megrendülés nélkül, közömbösen lép köveire.

S mintha csak megrendülésemre feljelne intő szóval, a tér túloldaláról átintett hozzám felhőkbevesző tornyával az ormótlan kultúrpalota. Megkíséreltem, és megértettem a varsóiakat, hogy bántja őket ez a pöffeszkedő, Forum Romanumot és Wall Streetet keverő győzelmi jelvény, amely állítólag nekik épült — akik nem győztek.

Varsó úgyszólván teljesen elpusztult a második világháborúban. Ami a bombázások nyomán megmaradt, azt a németek rombolták le a levett felkelés után, utcáról utcára, háztömbről háztömbre járva hideg, kiszámított rendszerességgel, mint ahogy a szadista gyilkos darabolja áldozatát.

S a romboló szadizmus mindent átfogó szörnyűségének hatását a háború

után is csak egy emberi nagyságában ugyanilyen átfogó eszmével lehetett paralizálni. „Az egész nemzet építi fővárosát” — mondták akkor a lengyelek, és ez a materializálódott mondás, mint valami különös, kérgestenyerű mesebeli királyfi veritékizű csókja, feltámasztotta halottaiból ezt a város-Hófehérkét, olyan alaposan, hogy szebb lett, mint valaha volt.

Nem véletlenül vettem Hófehérkét hasonlatul, mert a lengyelek olyan csodatevő, éltető imádatokkal imádják fővárosukat, amilyen csak a mesékben létezik — kivéve talán a krakkóiakat, akik állítólag ősi jogaik címén irigylik az új fővárost, a parvenüt — és amely egyedül képes arra, hogy a gonosz boszorkány romboló erejével szembeszálljon.

Romboló boszorkány pedig több is szabadult a történelem folyamán Lengyelországra. Ha valamelyik belefáradt, felváltotta a másik és nem kell csodálni, ha a lengyelek jórésze, akik mélyebben gondolkodznak, nemzeti lét vagy nemlét kérdéseként teszi fel a különféle hódító „boszorkák” nyomainak elűntetését.

S a történelmi múlt emlékeit úgy építik fel, ahogyan a századok megőrizték a rombolásig. Így született újjá például a varsói óváros, amely kívülről minuciózus másolata a réginek, de az ál-odon falak mögött korszerű, összkomfortos lakásokat rejt.

Minden szép és jó lett volna, ha hagyják, hogy vérző sebeit kedve szerint gyógyítsa ez a sokat szenvedett nép és sokat szenvedett város. De ha az ember nem számítja is azt a világsajtóban már elkoptatott kultúrpalotát, az utcákat járva hamarosan rádöbben, hogy ez a város felemás. Szinte pontosan meg lehet állapítani, hogy melyik háztömb épült a lengyel október előtt és melyik utána. A központi pártbizottság ezerablakú és zömök masszívitása alapján ítélve ezer évre épült palotájától kezdve, egész utcasorok hirdetik agyonmonumentalizált és mégis lehangolóan szürke, az osztrák-magyar császári és királyi kaszárnyaurbanizmusra emlékeztető homlokzataikkal egy forradalmának kikiáltott korszak bigott maradiságát.

Ugyanakkor néhány utcával távolabb, kelyhüket bontó virágként díszlegnek a színben és alakban már kissé merészebb, hangulatban inkább otthonoknak tekinthető épületek. S ha valakit, varsóit kérdezel felülük, szerényen csak

annyit jegyez meg: Ez már október után épült.

De vannak még mindig romok Varsóban, s az ilyen üszkös fekete romok, ha új paloták közé ékelődnek, a borzalom kettőzött igazétével hatnak. Remélem, hogy nem vette rossz néven varsói kísérom, amikor egy különösen lázálomszerűen meredező házromnál azt mondtam, hogy az illet konzerválni kellene, emlékeztetőül az utánunk jövő nemzedékeknek.

Nem szolt semmit, csak baktatott tovább a szemerkélni kezdő esőben, s így hallgatva értünk egy golyószaggatta lezuhzott tizletredőny elé. A küszöbön örökmécs pisilakolt és körötte, ahogy a kegyeletes kezek elrendezték, kevéske hervatag virág hevert.

Tizenheten, így állt a táblán, tizenheten áztatták itt kiomló vérükkel ezt a drága földet és mi nem felejtsük őket...

A redőnyt néztem és eszembe jutott egy napsütötte tavaszi délelőtt 1941-ben. A szubotica városháza üzleteim a redőnyök le voltak húzva, s előttük vérükbe fagyva heverték a kivégzett emberek.

Milyen balga voltam. Az emlékezéshez nem kellene üszkös házromok. Néha egy golyószaggatta, örökre lezuhzott redőny is elég.

*

Mielőtt ide jöttem, könyvekből éltem át Varsó hősi eposzát, s a könyvekben az eposz mindig más, mint a valóságban, különösen ha az ember jeges decemberi esőben ázva járja a harcok színhelyét.

Kisérom arcát sebhely ékteleníti. A varsói felkelés óta viseli ezt, rendjel gyanánt.

Megáll egy-egy utcasarkon vagy egy háztömb előtt, nézelődik, gondolkodik, itt ez történt, mondja, ott amaz... Itt sebesültem meg, s amott, azon az úton vonultunk a németek fogságába.

Hiába keresem egyhangú, inkább kesernyes beszédében, a kopott házfalakban és az esőzattata utcákban a harcos verekedő kedv nyomát, ő már csak adattár, emlékező, ki néha talán már maga is kételkedik, hogy igaz volt-e mindaz a szörnyűség.

A történelem, a nagy tragédiák szele csak a Poniatowski-hídon csap meg, amikor kísérom átmutat a túlsó partra:

— Nézd, az ott Prága, Varsó külvárosa, ott állt meg a felszabadító Vörös Hadsereg.

Az innenső parton, a hídtól jobbra lágyhajlatú, füves partrész zöldell: ott kíséreltek meg átkelést a Szovjet Hadsereg kötelékébe tartozó lengyel osztagok... kísérletük eredménytelen maradt.

Hogy miért, arra kísérőm nem tud válaszolni. Valószínűleg más sem. Vannak, akik azt állítják, hogy a titkos diplomáciai irattárakból lehetne megfejteni a titkot. De ez itt, most már tulajdonképpen nem is lényeges.

Esik az eső, s a nyirkos hideg csontig hatol. Akkor is így lehetett. Nézem a Visztulát, a leglengyelebb folyót és szemmel méregetem, hogy milyen széles lehet: százötven, kétszáz méter, esetleg háromszáz... ennyire volt csak tőlük a szabadság. Várták, de nem jött.

A város csatornahálózata a Visztulára vezet, de egy nagyváros csatornahálózata hatalmas útvesztő. A németek karbidot dobáltak a csatornába és a kijáratí nyílásoknál lövésre kész fegyverrel várták a gáztól, szennytól, hidegtől és éhségtől már az örület határán járó maradék, eltévedt felkelőket.

Itt a magas parton dörgött a csata, füstölgött, égett a város, vergődött, mint akít koncolnak, s amott lenn, Prága hallgatott.

Mire megjött a szabadság, már nem volt, aki várja. Korabeli jelentések szerint a másfélmillió Varsónak a felszabadulás pillanatában százezer lakosa sem volt.

*

Igy jártuk a várost, azután este lett. Odakünn még mindig esett az eső, s az idegeneknek készült szupermodern turistahotel nagytermében, hangulatfényben táncoltak a párok.

— Hogy tetszett délelőtt a kávéházban játszó női zenekar? — kérdezte ismerősöm.

— Szépek és fiatalok — feleltem epésen, és ő szomorúan hallgatott.

— Menjen Párizsba, aki Pigallét akar látni — folytattam kiméretlenül s egyre jobban belelovalva magam, mint az álmatépett, dacos gyerek és éreztem, hogy szavaim töröttszárnyú fekete madarakként süketen verődnek valamihez, amit át kellene törni... vagy kimondani.

— Sokat járkáltunk ma a hidegben — mondta ismerősöm és arcán vöröslött a régi sebhely.

— Otthon is útálom az idegenek kedvéért való pojacáskodást — mondtam, és tudtam, hogy messze túlmentem a határon. De sebhelyes arcám egy izom sem rándult.

Pincér jött és pálinkát töltött a poharakba.

— Azt mondtad, hogy nálatok is voltak ilyen leközött redőnyök.

— Voltak — válaszoltam kelletlenül.

Kinézett az ablakon, s csak nagysókára szólalt meg ismét: — Még mindig esik.

Kezét az asztalon nyugvó kezemre tette, mintha gyereket akart volna megnyugtatni:

— Igyál... künn hideg van... ez majd felmelegít — és mosolygott.

Aztán lassan szétfolyt bennem az ital, mint a tűz. Éreztem, hogyan melegszik körülöttem a világ, mintha kisütött volna a nap. Lassan elsüllyedt minden, a lármás zenekar, a táncoló párok, a díszes óriás karácsonyfa a terem végében. Csak egy híd íve maradt, a túloldalon egy ködbevesző város és ismerősöm sebhelyes, szomorkásan mosolygó arca.

Valahol messze, nagyon messze, egy vasúti hangszóró beszélt konokul és kietartóan az alkohol káros hatásáról a szervezetre.

MENNYBŐL AZ ANGYAL

Sohasem hittem volna, hogy ennyit fogom elemezni a karácsonyt és a karácsonyi hagyományokat, amíg nem kerültem Lengyelországba, és amíg nem láttam, hogy egy ilyen látszólag ártatlan ünnep mennyi jelentőséggel telhet meg és mennyire kifejezhet egy kort és egy környezetet.

Tulajdonképpen még mielőtt elkezdődött volna, találkoztam vele. Azon a reggelen ugyanis, miután kifejeztem óhajomat, hogy szeretnék egy falut látni, beajánlott vendégként a rádió hangkocsiján döcögtem előttem ismeretlen cél felé.

Az útbaeső kisvárosokban, ahol megálltunk, a riporter mindenütt morogva jött vissza a hatósági épületekből, mert amint mondta, sehol egy árva lelket sem talált — mindenki készült az ünnepekre.

A majorban, ahova térdigérő sárban nagynehezen bevergődünk, már ünnepi csend fogadott, csak a lábszárvédős igazgatót találtuk a fűtetlen irodában, vadászputyája és a birtok könyvelője társaságában.

Vigasztalan volt az egész épület; az egykori sváb gazda háza az egymásra halmozott ócska bútorokkal, amelyeket mintha por .epte volna be az emberekkel együtt; egyszóval pontosan olyan volt a hangulat, mintha valamelyik bácskai kis „ökonómián” jártam volna úgy tíz esztendővel ezelőtt.

A riportert egykedvűen végezte a dolgát és angyali szelídséggel tűrte, hogy a kövér igazgató verítékeze elnyögje a mikrofon előtt, hány mázsa krumplit, almát és káposztát termelt holdanként az idén. Aztán megnéztük a kultúrotthon, az egy házsorból álló kis falut, s a hangkocsi végül megállt két szemmelát-hatóan újonnan épült ház előtt. A háziasszonyokat kihívták az ajtó elé és elkezdődött az interjú.

— Maguk, ugye hazatelepítettek?

— Igen.

— Mikor jöttek át a Szovjetunióból?

— Még a tavasszal.

— S hogy érzik magukat itt?

— Jól — vonogatta a vállát vigyorogva az egyik kövérkés asszony, akinek szoknyája mögött két riadtszemű kislány nézte ezt a nagy segédlettel folyó és számunkra nem mindennapi beszélgetést.

— Hogyan várják a karácsonyt? — kérdezte a riportert és az asszonyok szája most már fülig húzódott.

— Disznót vágtunk — mondták, egymást tullicitálva —, a miénk kétszázötven kilós... a miénk kétszázötven...

— Ez valóban szép, így már lehet várni a karácsonyt — zendített rá a riportert és pergőnyelvvél ismét elmagyarázta jövőző hallgatóinak, hogy ez a két család csak nemrég jött haza, és karácsonyra máris tele van hússal a füstölőjük és zsírral a bödönjük. Azután még egy kérdést tett fel:

— Kit várnak vendégségbe a szent estére?

Az asszonyok arca hirtelen elkomolyodott, és egyikük bizalmatlanul megkérdezte: — Miért érdeklí ez magát?

A riportert rámpillantott, tekintete kutatni látszott, hogy szűkös nyelvtudással megérttem-e a kérdésben adott válasz jelentőségét, azután mintha mi sem történt volna, ügyesen magaközde találgatni, hogy ki jöhet vendég-

ségbe, de az asszonyok továbbra is hidegek maradtak és a találgatásra csak ennyit mondtak:

— Meglehet.

Amikor a szürkülő téli délutánban hazafelé dőcögött velünk az autó, szerettem volna megkérdezni a riportert, hogy miért került a karácsonyi hízó a mikrofon elé, kit és miről akart vele meggyőzni, és mit jelentett az asszonyok konok hallgatása, de eszembe jutott, hogy vendég vagyok, idegen, hogy itt sok a seb, és az ember nem tudja, hogy óvatlan szavával hol, mikor és melyiket tépi fel.

Hallgatva meredtünk előre, oda, hol a kocsi lámpái fényalagutat vágtak az egyre sűrűsödő homályba. A riportert meg se moccant. Megfeledkezhetett rólam teljesen. Csak magyosokára vetette oda a sofőrnek.

— Gyorsabban egy kicsit, ha lehet.

Azután hozzám fordult, mintha magyarázná:

— Megfígertem a kislányomnak, hogy együtt diszítjük fel a karácsonyfát.

Ez volt az első meleg szava ezen az utazáson. Azután a sofőr beletaposott a gázpedálba.

*

A szenteste és az utána következő ünnepnapok egyetlen végtelen ember-, étel-, ital- és dalfolyamba folynak össze emlékezetemben.

Ezeken a napokon úgyszólván megáll az élet az országban. Állnak a gyárak, zárva az üzletek és az utcákon kettes, hármas, négyes csoportokban mennek az emberek — látogatóba. Ezeken a napokon mindenki mindenkit látogat, rokon a rokont, barát a barátot, és minden házból gazdagon terített asztal várja a vendégeket. Vallásosak és istentagadók, klerikálisak és kommunisták együtt éneklük a „kolendákat”, a karácsonyi énekeket és ha az embernek humorizálni volna kedve, rámondhatná, hogy paradicsomi állapotok. Mondom, ha humorizálni volna kedve, ha behunyná a szemét és nem látna, nem gondolkodna. De így...!?

A nyugatnémet gyár lengyelországi képviselőjének régi bútorokkal teli családlái villájában, amelyet a papájától örökölt, karácsonyi társaság jött össze: a doktor, aki egész este autójáról áradozott, az újságíró, aki igyekezett minél lényegtelenebb dolgokról beszélni, a fogász, aki a televíziós műsor alatt megmutatta

a színész szájában az általa készített műfogat, és a falusi, aki angyali mosolyal halgatta az intelligencia társalgását. És amikor már úgy véltem, hogy pontosan felmértem az egész társaságot, a házigazda, aki egész este úgy viselkedett, mint egy angol főúr (mérhetetlenül finom, halk és udvarias volt), az egyik karácsonyi dal után váratlanul rázendített:

... *jedan dva, jedan dva*
omladina Titova...

A társaság pedig átvette, és tovább vitte a dalt, mint a többi, a karácsonyi énekeket.

En pedig, aki mindenre számítottam, csak erre nem, meglepetésemben elfelejtettem velük énekelni. Később derült ki, hogy a társaságból hárman is építették a brčko-banovići vasútvonalat.

Egy másik karácsonyi vendéglátáson a harmadik vutki után egy kommunista újságíró elmesélte, hogy véleménye szerint a mai ifjúság romlott és ő gyónni, áldozni küldi a lányát, mert úgy véli, hogy a mennyei fegyelem az egyetlen hatásos módszer, amely gátat vehet az ifjú zabolátlanságnak, noha ő személyesen istentagadó.

Egy harmadik helyen megkérdeztem, hogyan ünneplik a munkások a karácsonyt. Azt válaszolták, hogy ugyanígy, csak nem ilyen finomat, de jóval többet esznek.

— Karácsonykor nálunk — mondotta egy jókedélyű bácsi — a legtöbbet használt gyógyszer a purgó és a gyomor-mosás.

— A szeretet ünnepe ez — mondták mások —, mi szeretünk jól enni, inni, dalolni és örülni. Ennyi az egész.

Valószínűleg ebben is van valami. Ez a mohóság valóban olyan emberre emlékeztet, aki mindenáron napsugarat akar varázsolni a barátságatlan hideg északi télbe.

De hallottam mást is, aminek örömhöz, napsugárhoz kevés köze van: egy múlt századbeli karácsonyi dalt, amely a varsóiakat felkelésre szólítja. Ez már valláson és örömvágyáson túl, nemzeti hagyomány.

S ha mindezt összevetjük, akkor talán megközelítettük a lengyel karácsony fogalmát, értelmét és jelentőségét az emberek életében. És ennek ellenére válasszunk nélkül marad a kérdés:

Mert ma 1959-et írunk, a mennyek országába betört a holdrakéta, az emberiség a szocialista holnapról álmodik,

s én egy szocializmust építő országban láttam egyházi napilapot és betlehemes gyerekeket a modern villamosvonatban, hallottam a hitoktatás problémájáról a lengyel iskolákban, s ha mindehhez hozzáveszem a kommunistát is, aki menyeyei metódusokkal neveli gyerekét, ismét nem tudom, hányadán állok a karácsonnyal.

Az embernek az az érzése támad, hogy annak volt igaza, aki az öröm ünnepeéről beszélt: az emberek enni, inni, dalolni, örülni és mintha feledni akaróknak valamit, amire, ha ma nem, hát holnap, de előbb-utóbb válaszolniuk kell.

Igy jutottam el a feltevésig, hogy talán nem is olyan ártatlan dolog a szeretetnek ez a mindent elborító ünnepe ott a Visztula partján és valószínűleg némi eszmei dugárut is hoz magával az angyal a rakétaszaggatta mennyekből alászállva.

Ha tévedtem, ám ítéljetelek.

A HŐSÖK ÉS A TENGER

Mindig csábított a tenger. Bárhol és bármikor találkozom vele, nem tudok szabadulni büvöletétől. Talán messzi, csavargó ősök hagyatéka bennem az a másképp megmagyarázhatatlan izgalom, amely még akkor is elfog, ha csak látom a nagy vizet anélkül, hogy hajóra szállnék. Valami vad, torkot szorító vágyódást ültet belém a tenger, valami után, amit nem tudok megnevezni, csak érzem, bizton, hogy elérhetetlen. Lehet, hogy épp ebben rejlik a varázsa, lehet, hogy minden korok minden csavargójának épp ezért volt hűséges barátja, mert a végtelent, a soha el nem érhetőt, az örök délibábót, minden álmodó éltető kenyereit személyesítette meg és sós szeléből, örökké nyugtalan hullámjárásából mindenki azt olvashatott ki, amit akart. Talán ezért van az, hogy nem tudok elképzelni szebbet, mint órákhozszat ülni a parton, egyedül, ott ahol a levegő és víz örök, zajgó mozgása közepette nem lehet egyedül az ember.

És minden tengernek külön arca van képzeletemben. Legközelebb a vízből, kőből, égből és napsütésből összefont mediterán világ áll hozzám, és csak messze visszfényként tűnnek fel az idegen tengerek, az északi fjordok hideg fehére és zöldje s a déli tengerek izzó, ájult szélcsendje. De valamennyi ide-

gen tenger között a legfantasztikusabb, a legigézőbb mindig a Baltikum volt számomra. Még gyermekkoromban, térképet tapogató ujjaim nyomán pusztá homokdűnák és végtelen fenyevesek jelentek meg, amelyeket úgy valahogy képzeltem el, mint a Szabadka melletti deszkáserdőt. Csodálatos mesék jutottak eszembe a borostyánkőről, a fenyők megkövesedett gyantakönyvéről, pillék és bogárkák balzsamos örök koporsójáról amelynek ott van a lelőhelye, és mindig úgy képzeltem, hogy ott, azokon a dűnákön állva valahogy egészen kivételes nosztalgiával lehet bámulni a messzeséget.

Ahogy az évek múltak fölöttem, a dűnás part benépesedett emberekkel, eposzokkal, ködökkel és titkokkal. Esméletem térképén megjelent Gdynia és Danzig, megtanultam, hogy mi az a Hanzaváros és azt is, hogy volt a világon Kronstadt és Altona s a vihar, mely rajtuk végigseper, még mesebelibbé tette ezt a világot, amelyet a prózai lelkű geografusok egyetlen szóval jelölnek csupán — Baltikum.

S most, találkám volt vele...

Sehogyan sem értettem, hogyan képesek aludni lengyel útítársaim, miközben az éjjeli gyors szaborán falta a kilométereket, és én úgy éreztem, hogy egyenesen a történelem elé utazunk.

Mert Gdanzk — vagy ismertebben Danzig — neve már fozalommá vált egy egész nemzedék számára. Hisztérikus ordítóasztól remegő rádiókészülékekre, egészoldalal riasztó újságcímekre emlékeztem ez a városnév és valami halvány reménységre, hogy mégsem győzhet az embertelenség, majd fásult lemondásra, amikor, ha ideiglenesen is, de mégiscsak győzött. A lemondásba akkor némi kis elégedettség is vegyült, mert mindez tőlünk nagyon messze volt, azután a Donausender hullámhosszán győzelmi indulók váltották fel a hisztérikus üvöltözést; Lengyelország nem volt többé és vele együtt kihullott a szótárunkból három sokat használt szó: Westerplatte, Danzig és Korridor.

Szürke téli hajnal lett, mire megérkeztünk. Mintha a bennünk lévő fáradtság kicsordult volna a világra, oly gyűröttnek, álmatlannak tűnt minden — a város és a munkába siető emberek.

A régi, cifra vasútállomással szemben csak az Orbis hotel portásfülkéjében pislákoló világosság, jeges északi szél

fútt és szinte vártam, mikor csendül fel a magasban valami „danse macabre”, hogy teljes legyen a hangulat. Azután megvirradt, éiaált a szél és eltűnt a szubjektív temetői révület. A csödt történelmi napok borongós óre helyett egy hideg, kissé egykedvű északi város tárulkozott elénk fáradtan és sebzetten még a rámérnt csapásoktól, de feltápáskodóban és feltápáskodásában is kissé lemondóan, mintha csak tudná, hogy fényes napja már leáldozott.

A szomszédban, úgy negyven kilométernyire Gdynia terjeszkedik az új, vitális kikötő és még távolabb egy másik óriás: Stetyin. Gdanzk vagy Danzig, ahogy tetszik, pontosan húsz évvel ezelőtt csillogott utoljára, de már nem a kereskedők arannyal dobálózó gazdagságának, hanem a hazáukért küzdő egyszerű emberek vért adó hősiességének fényében.

Az emlékek itt még ma, húsz esztendő után is frissnek tűnnek. Igaz, a húsz esztendő sem húsz, le kell belőle számítani véres öt esztendőt, ami eltelt a felszabadulásig.

Leginkább a Westerplatten éreztem ezt, ahova először vezetett ki bennünket a ciceronének felkért gdanzki kolleága. Helyükön vannak még a szétvert bunkerek, alattomosan csendes a csatorna, ahova beállt a Schleswig Holstein — baráti látogatás címen —, hogy hajóágyúival tördelje a védők maroknyi seregét; ott nyúlik a ma már értelmetlen vasúti vágány, amely az egykori lengyel szabadkikötőhöz vezetett, s amelynek mentén a szárazföldről rohamozták a maroknyi földnyelvet. Középen pedig ott a hősök sírja, fölötte kereszt és a „Virtuti militari” érdemrend kőből kifaragott jelvénye.

Körötte még mindig kísérteties a westerplattai erdő. Csonka, gránátmetszette karjaikkal a fák úgy merednek az égre, mintha még ma is, most sikoltva tiltakoznának az örület, az embertelenség ellen. Balra, párszáz lépésnyire, szürkén és ködösen locsog a Balti-tenger.

Engem nem emel föl, nem lelkesít a hősök sírja. Mint minden sír, ez is magán hordja a halál, az elmúlás kinzó értelmetlen embertelenségének pecsétjét, s a tudat, hogy itt olyanok nyugszanak, akiknek minden józan meggondolás szerint még élni kellene, csak fokozza ezt az egyben lesújtó és lázító hatást.

Tudom, ezernyi érv szól ellenem, és helyükben, azokban a barbár időkben, amikor csak halállal lehetett megváltani az életet, én sem tettem volna mást,

és pusztá véletlen csupán, hogy nem az én sírom fölött mereng most egy kőszá riporter. De bárholgy magyarázott is a lengyel kolléga, én a Westerplatten eposzok lehelette mellett megrendítően és elszomorítóan éreztem — az elmúlást.

Pedig itt egy maroknyi ember, puszkával és gépfegyverrel hét napon át, feltartotta az akkori világ legerősebb hadseregét.

Nemrégiben összejevetelt tartottak az életben maradt harcosok. Az ünnepségen, itt a csonka erdőben, azt mondják, az emlékeztől szivrohamot kapott az egyik résztvevő.

Húsz év után — súgták a babonások — a Westerplatte mégis elvitte, ami neki dukál.

Hidegek és banálisak a hivatalosan megjegyzett hősi sírok. Hiányzik belőlük minden emlékezés legemebbb vonása, a bánat, csak azért, mert valahol, valaki egyszer azt mondta, hogy a hősök nem halnak meg, és őket nem szabad úgy siratni, mint a többi, köznapi halottat. Mennyivel megrázóbb az a varsói mécses a boltajtó előtt, mint ez a pompázatos kő-érdemrend. És kezdem gyanítani, hogy az eposzokkal is valami baj lehet. Azok is hivatalosak, jólfésültek, lelkesítők és tisztára mosottak. A valóság pedig vér, mocskok, halál és borzalom.

Ha költő volnék, én a hősököt csak lírai verset írnék... Tenger szépség lehet a lelkükben, ha emberek tudnak maradni a borzalomban.

A szomszédban alattomosan hallgat a tenger.

A csendes, nagy vízen nem látni messze. Gomolyog a köd, s a kikötő bejáratánál lassan kibontakozik belőle egy hideglelősen dudáló fekete hajó.

Nem így képzeltem el találkozásomat a Baltikummal. Ha nem vártam is nap-sütötte tájat a lengyelországi télben, de rá gondolva eszembe jutott mindaz, amit Lotitól Isidora Sekulicig az északi vizekről olvastam, és fülemben az Auróra matrózáinak dala zengett. De most, hogy végre az áhított parton álltam, csak néztem bután a szürke mozdulatlan vizet és jobbra tőlem a kikötői silbakot. Hátamon éreztem türelmetlen kísérőim tekintetét és csak egyetlenegy szomorú gondolat jutott az eszembe: — Itt kezdődött tehát, húsz évvel ez-előtt.

Azután még arra gondoltam, hogy hova lettek ifjúságunk legszebb évei, és semmi kedvem sem volt lelkesedni vagy

megindulni, csak a szám íze lett kissé keserű.

A világon mindig és mindenért valakinek fizetni kellett...

*

Délfelé már kisütött a sápadt téli nap, s a gdanszki kolléga elvezetett bennünket az egykori lengyel postahivatal épületéhez, ahol a bennszorult hivatalnokok órák hosszat védekeztek a rohamozó fasiszta, „Volksdeutscher” csöcselék ellen.

Elnéztem a névsoros táblát, és az a régi banális mondás jutott eszembe, hogy még a halottak között sincs egyenlőség. Azokat ott a Westerplatten megilleti a legmagasabb katonai kitüntetés, a „Virtuti militari” mert mundérban voltak, ezeknek viszont csak emléktábla jár, mert rajtuk történetesen csak civil gúnyát itatott át a kiömlő vér. Azok pedig, akik itt foglyul esve a német kivégzőosztagok előtt vagy a haláltáborokban végeztek, még erre a táblára sem kerültek. Pedig a lényeg, cselekedetben és következményben egyaránt, egyiknél is másíknál is, ugyanaz.

Elnéztem a táblát, a hihetetlen anyagi áldozatokkal újjáépülő régi várost, hallgatom a lengyel kollégát, aki nagy igyekezettel történelmi példákat sorol fel annak bizonyítására, hogy Gdanzsk mindig lengyel város volt, s méltatlankodva meséli, hogy a nyugat-német újságírók ittjártuk után „propaganda-utcának” nevezték az akkoriban még egyetlen újjáépült régi gdanszki utcát, és hogy nemrégiben lepleztek le egy fiatal németekből álló titkos társaságot, akik fegyvert gyűjtöttek, vagy csak szándékoztak gyűjteni, a fennálló rend megdöntésére.

Újonnan épült ódon házak között járunk, a lengyel kolléga szüntelenül mesél, érvel, bizonyít, pedig senki sem száll vitába vele. Most már kezdem lassan érteni, hogy miért volt a Westerplatte, miért volt Danzig szabadvárosban lengyel postahivatal és miért épülnek újjá a régi Hanza-paloták:

Be kell bizonyítani a hódítónak, hogy nem lehet a múlt nyomait eltörölni, hogy milliókat meg lehet ölni, de egy nép létének bizonyítékait nem lehet megsemmisíteni.

Most már értem, hogy nemcsak én vágyódtam olyan sokáig és olyan kitarítóan a Baltikum után...

Megszoktam erre mifelénk és másutt is, amerre jártam, hogy a kikötővárosokban zajosak az éjszakák. Gdansk-nak is szerettem volna látni éjszakai életét, annál is inkább, mert a varsói éjszakákból, hacsak az Orbis hotel éttermének mesterkéltséggel nem számítom, nem sokat láttam.

Este tíz óra volt már, amikor elindultunk és miután néhány kávéházban „záróra” megjegyzéssel fogadott a pincér, beköszöntöttünk a már jóelőre bünbarlangnak beharangozott „Jantár”-ba. Éjfélre járt már az idő, mire leültünk, a zenekar veszetten játszotta a felfogása szerint „legszélsőségesebb” nyugati slágeret, az indulót a „Hid a Kwai folyón” című filmből, és itt-ott szállingózni kezdtek a mulató vendégek: katonatisztek feleségükkel és különféle meghatározhatatlan hovatartozású egyének.

A kötelező fogyasztásból kiltelt egy sültre való, és a társaság szinte kivétel nélkül vacsorázott. Sültet, persze, egyéb nem is volt az étlapon.

Restelltem megkérdezni, de hazai tapasztalataim alapján is sejtettem, hogy valami ötletes üzletvezető így ad túl a déli maradékon.

Vacsora után megjelentek az első párok a parketten, és hamarosan táncolt az egész terem.

Lehet, hogy nem ismerem még eléggé az északi embereket, de nagyon idegen, hideg volt ott minden. Egymástól szigorú távolságban táncoltak a párok, köztük vagy negyven év előtti módon egy pocakos tokás öregúr és áttetsző túllruhában egy alig negyvenkilős kis öregasszony, s tánc közben senki még

véletlenül sem mosolygott rá a partnerére.

Éjfél már jóval elmúlt, de a zene szünetében sehol sem hallatszott hangosabb beszéd.

— Pokolian emlékeztet valamire ez az egész — mondtam mellettem ülő kísérőmnnek, aki sertéssültje maradványai mellől búsan szemlélte ezt az árva mulatságot —, de sehogy sem jut eszembe, hogy mire.

Csak később jöttem rá, amikor már a hotel felé baktattunk a néptelen utcán, nekifeszülve a dermesztő szélnek és kikerülve a szolgálatos milicistát, aki megrovóan mért végig bennünket és bizonyára mint korhely idegeneket könyvelt el magában, tekintve, hogy hangosan és németül beszélgettünk. Nevetséges, de így értettünk legjobban szót egymással.

Egy éjszakára is kivilágított kirakatablak előtt bámészan, céltalanul megálltunk. Benn kerékpárok sorakoztak különféle helyzetben, és agyamban, mintha hirtelen vetítövásznon világosodott volna ki, megjelent a kép: hosszú terített asztal, körötte ünneplőbe öltözött parasztok és az előtérben egy fehéringes, kigombolt gallérú fiatalember kerékpárt tart. Aláírás: „Ünnep a kolhozban”. — Ilyen volt ez a mai este.

Pedig a lengyelek szeretnek dalolni, örülni, nevetni. Úgy láttam délen. De lehet, hogy itt északon a jeges szél csapásai alatt mások az emberek. Vagy csak én fogtam volna ki épp egy hideg, szeles hangulattalan napot?

(Befejezés a következő számban)

